

Jadwiga Florczak-Bywalec*

KOBIETY NA RYNKU PRACY W ŚWIETLE BAEI

Z prowadzonych od lat badań rynku pracy wynika, że sytuacja kobiet na tym rynku jest gorsza od sytuacji mężczyzn. Pracują one w gorzej opłacanych zawodach, trudniej awansują, są bardziej zagrożone bezrobociem. Świadczą o tym dane dotyczące różnych krajów o odmiennych systemach polityczno-gospodarczych, a także badania wybranych problemów pracy kobiet na lokalnych rynkach pracy¹.

Większość kobiet w krajach Europy Środkowej i Wschodniej kształciła się z myślą o przyszłej pracy zawodowej, która stała się oczywistym elementem modelu ich życia. Poziom ich aktywności zawodowej był bardzo wysoki. Coraz lepiej wykształcone, coraz częściej podejmowały pracę nie tylko ze względów ekonomicznych. Jak wynika z raportu Banku Światowego z 1996 r., na skutek transformacji systemowej sytuacja kobiet pogorszyła się bardziej niż sytuacja mężczyzn, a wolność kobiet ograniczona jest w dwojaki sposób. „Kobiety, które chcą pracować zawodowo, nie mogą tego robić z powodu braku opieki nad dziećmi, a te, które chciałyby być z dziećmi w domu, nie mogą tego zrobić z powodu ciężkiej sytuacji finansowej, zmuszającej je do pracy zarobkowej”². Gospodarka rynkowa przyniosła kobietom likwidację kolejek, ale równocześnie przestała je wspierać w godzeniu roli rodzinnej z zawodową.

Stwierdzenie, że kobiety są najbardziej poszkodowaną grupą społeczną, dla której zmiany systemowe wiążą się ze znacznym pogorszeniem warunków

* Doktor, starszy wykładowca w Katedrze Polityki Ekonomicznej, Uniwersytet Łódzki.

¹ Por. M. Maruani, *Pozycja kobiet na rynku pracy. Tendencje zachodzące w dwunastu krajach Wspólnoty Europejskiej w latach 1983–1990*, „Rynek Pracy” 1992, 10(13); J. Florczak-Bywalec, *Rynek pracy kobiet w Rosji, Niemczech i Polsce*, „Polityka Wschodnia” 1996, nr 1; *Lokalna polityka rynku pracy na przykładzie województwa łódzkiego*, red. S. Bórkowska, P. Bohdziewicz, Łódź 1995.

² M. Hausman, *Kobiety w transformacji systemowej. Żyją dłużej, mniej zarabiają*, „Rzeczpospolita” 1997, nr 51.

bytowych, znajdujemy także w opublikowanym przez szwedzkie Ministerstwo Spraw Zagranicznych w 1997 r. raporcie o kwestiach równouprawnienia płci w państwach Europy Centralnej i Wschodniej³. Autorka raportu, Karin Englund, badała sytuację kobiet w siedmiu krajach: Estonii, Łotwie, Litwie, Rosji, Szwecji, Polsce i na Ukrainie. Porównania potwierdzają opinie o mniej korzystnej sytuacji kobiet na rynku pracy. Przy wyższym poziomie wykształcenia zarabiają one mniej, choć porównywano osoby pracujące na równorzędnych stanowiskach. W Polsce uposażenie kobiet wynosi 78% uposażenia mężczyzn, w Rosji zaledwie 33%.

Kwartalne badania ankietowe aktywności ekonomicznej ludności prowadzone w Polsce od maja 1992 r. dostarczają informacji umożliwiających analizę sytuacji na rynku pracy. Interesuje nas, czy w okresie zmian systemowych dokonujących się w Polsce od ośmiu lat, sytuacja kobiet i mężczyzn na rynku pracy zmienia się w podobny sposób. Prześledzimy poziom aktywności zawodowej oraz bezrobocia w okresie od maja 1992 do maja 1997 r. Wszystkie dane, jeśli nie zaznaczono inaczej, pochodzą z Badań Aktywności Ekonomicznej Ludności (BAEL) przeprowadzonych w maju w kolejnych latach od 1992 do 1997 r.

Podstawowe informacje dotyczące aktywności zawodowej kobiet w badanym okresie przedstawiono w tab. 1.

Tabela 1

Aktywność ekonomiczna kobiet w wieku 15 lat i więcej

Termin badania	Ogółem (w tys.)	Współczynnik aktywności zawodowej	Wskaźnik zatrudnienia	Stopa bezrobocia	Pracujące		Bierne zawodowo
					w pełnym	w niepełnym	
					wymiarze czasu		
w %							
Maj 1992	14 856	53,7	46,1	14,1	86,8	13,2	46,3
Maj 1993	14 952	53,1	44,9	15,4	86,4	13,6	46,9
Maj 1994	14 797	53,1	44,9	15,5	86,7	13,3	46,9
Maj 1995	15 207	51,6	44,4	14,0	87,0	13,0	48,4
Maj 1996	15 352	51,1	44,0	13,9	86,9	13,1	48,9
Maj 1997	15 503	50,2	43,5	13,4	86,7	13,3	48,8

Źródło: *Badania aktywności ekonomicznej ludności, maj 1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997*, GUS; obliczenia własne.

³ Tamże.

Wyraźnie widać, że utrzymujący się od lat⁴ trend spadkowy aktywności zawodowej kobiet nie zmienił się. Pomimo wzrostu liczby kobiet w wieku powyżej 15 lat, systematycznie spada ich współczynnik aktywności zawodowej oraz wskaźnik zatrudnienia. Tendencję tę obserwujemy również w ostatnich dwóch latach, gdy stopa bezrobocia zaczęła się wyraźnie obniżać. Na początku badanego okresu różnica między współczynnikami aktywności zawodowej mężczyzn i kobiet wynosiła 15,6 pp., pięć lat później była zaledwie o 0,4 pp. mniejsza.

Cechami różnicującymi poziom aktywności zawodowej kobiet są przede wszystkim: wiek, wykształcenie i stan cywilny. Kobiety zawsze rzadziej podejmowały pracę zarobkową niż mężczyźni. Szczególny wpływ na różnice w poziomie aktywności zawodowej według płci ma wiek. Największa różnica występuje wśród osób w wieku 25–29 lat (prawie 25 pp.), czterokrotnie mniejsza dotyczy osób w wieku 45–49 lat. Oznacza to, że utrwalił się bimodalny model aktywności zawodowej kobiet polegający na przerywaniu pracy wtedy, gdy trzeba zaopiekować się małymi dziećmi i powrocie do pracy po ich odchowaniu. Wykształcenie w inny sposób różnicuje poziom aktywności zawodowej według płci. Występuje tutaj prawidłowość polegająca na tym, że im wyższy poziom wykształcenia, tym mniejsze różnice w poziomie wskaźników aktywności zawodowej kobiet i mężczyzn.

Nie występują prawidłowości, jeśli chodzi o udział osób pracujących w niepełnym wymiarze czasu pracy. W wielu krajach jest to forma zatrudnienia bardzo popularna wśród kobiet⁵. W Polsce także pracują one w tym systemie częściej niż mężczyźni, ale różnica nie jest duża. Trzeba dodać, że w badanym okresie udział tej grupy wśród pracujących kobiet w zasadzie się nie zmienił (bardzo nieznacznie zmalął), a udział mężczyzn nieco wzrósł (z 9,8% w maju 1992 do 10,5% w maju 1997 r.).

Z punktu widzenia aktywności zawodowej wyodrębniono w analizowanych badaniach trzy grupy: pracujących, bezrobotnych i biernych zawodowo. Jedną z istotnych cech różnicujących pracujących jest status zatrudnienia. Według tego kryterium wyróżniono: pracowników najemnych, osoby pracujące na własny rachunek, pracodawców i pomagających członków rodziny. Informacje dotyczące kobiet według statusu zatrudnienia zawiera tab. 2.

Największa ich część pracowała w charakterze pracowników najemnych i udział tej grupy rósł z 71,1% w maju 1992 do 73,2% w maju 1997 r. Zwraca uwagę wzrost zatrudnienia kobiet w sektorze prywatnym. Stanowiły

⁴ Por. J. Florczak-Bywalec, *Aktywność zawodowa kobiet w Polsce*, „AUL, Folia oeconomica” 1997, 142, s. 9.

⁵ Por. M. Maruani, *op. cit.*

Tabela 2

Pracujące kobiety według statusu zatrudnienia

Termin badania	Ogółem (w tys.)	W tym w sektorze prywatnym		Pracownicy najemni		Pracodawcy i pracujący na własny rachunek	Pomagający członkowie rodzin
		razem	w tym w rolnictwie	razem	w tym w sektorze prywatnym		
Maj 1992	6 844	47,7	49,6	71,1	26,4	21,6	7,3
Maj 1993	6 719	49,7	48,3	70,3	28,4	21,6	8,0
Maj 1994	6 693	52,2	43,8	70,2	31,9	22,2	7,6
Maj 1995	6 753	52,9	40,5	71,7	34,4	20,3	7,9
Maj 1996	6 750	53,5	39,4	72,3	35,7	19,6	8,0
Maj 1997	6 742	54,6	35,9	73,2	38,0	19,7	7,0

Źródło: jak do tab. 1.

one na początku 26,4% pracowników najemnych, a pięć lat później już 38%. Trzeba dodać, że przy znacznym wzroście udziału kobiet pracujących w sektorze prywatnym, zmiany zatrudnienia wewnątrz tego sektora mają różne kierunki. Zwraca uwagę bardzo istotny spadek udziału zatrudnionych kobiet w prywatnym rolnictwie, wyniósł on w badanym okresie 13,5 pp.

Jednak analiza zmian struktury pracujących ogółem według sektorów własności i płci wskazuje, że sytuacja kobiet jest gorsza niż sytuacja mężczyzn. Wprawdzie udział kobiet pracujących w sektorze prywatnym systematycznie rósł, jednak wzrost ten był znacznie wolniejszy niż w przypadku mężczyzn. O ile różnica między udziałami kobiet w maju 1992 i w maju 1997 r. wynosiła 6,9 pp., to w przypadku mężczyzn było to 12,9 pp. A więc rozwijający się sektor prywatny, który jest głównym źródłem nowych miejsc pracy, częściej oferuje je mężczyznom. W sektorze prywatnym w maju 1997 pracowało już 63,4% zatrudnionych mężczyzn i 54% kobiet. Znajduje to także wyraz w prasowych ogłoszeniach. Wprawdzie konwencje międzynarodowe zakazują kierowania ofert pracy tylko do jednej płci, jednak nie jest to przestrzegane. Średnio 45% ogłoszeń adresowanych jest do mężczyzn, 25% do kobiet, w 30% nie jest określana płeć poszukiwanych pracowników⁶.

Z analizy pracujących według statusu zatrudnienia wynika niekorzystna dla kobiet zmiana polegająca na malejącym udziale kobiet wśród pracujących na własny rachunek i pracodawców. W maju 1992 stanowiły one w tej grupie 40,9%, w maju 1997 r. już 38%. Jednocześnie maleje udział tej grupy wśród ogółu pracujących kobiet z 21,6% na początku badanego

⁶ Por. I. Kokoszka, Kowalska nie Kowalski, „Życie Gospodarcze” 1996, nr 46.

Tabela 3

Bezrobotne kobiety według przyczyn zaprzestania pracy

Termin badania	Ogółem (w tys.)	W tym dotychczas nie pracujące (w %)	Razem (w tys.)	Poprzednio pracujący					
				przyczyny zaprzestania pracy (w %)					
				renta, emerytura	likwidacja zakładu pracy bądź stanowiska	zwolnienie z innych przyczyn	niezadowalające warunki pracy	zakończenie pracy na czas określony	ze względów rodzinnych, osobistych
Maj 1992	1 127	16,4	942	8,2	53,5	7,0	3,8	2,6	22,1
Maj 1993	1 224	18,5	997	9,2	54,1	7,1	3,8	4,6	19,0
Maj 1994	1 219	18,7	990	7,6	53,4	6,3	5,2	5,2	21,5
Maj 1995	1 098	20,2	876	6,6	47,9	7,3	6,0	12,1	19,6
Maj 1996	1 094	22,2	878	6,9	45,6	7,4	6,2	14,9	18,3
Maj 1997	1 043	18,2	852	7,4	43,8	7,2	5,6	18,2	17,0

Źródło: jak do tab. 1.

okresu do 19,7% po pięciu latach. Najmniejszą grupę (7% w maju 1997) stanowią kobiety mające status pomagających członków rodzin. Jej udział zmienia się nieznacznie, a zmiany te nie wykazują żadnych prawidłowości.

Najpoważniejszym problemem współczesnego rynku pracy w Polsce jest bez wątpienia bezrobocie. Wyniki badań dotyczące tego zjawiska wyraźnie wskazują, że sytuacja kobiet na rynku pracy pogarsza się. Przez cały czas stopa bezrobocia jest wyższa w przypadku kobiet, a poprawa w ostatnich dwóch latach bardziej dotyczy mężczyzn (tab. 3).

Niepokojący jest systematyczny wzrost udziału kobiet wśród bezrobotnych, zwłaszcza w ostatnich dwóch latach. W 1992 r. stanowiły one 50% bezrobotnych, w 1997 już 54,1%. Te różnice są jeszcze głębsze, ponieważ kobiety stanowią mniejszość wśród pracujących. Poprawa sytuacji na rynku pracy dotyczy więc przede wszystkim mężczyzn.

Kobiety stanowiły także rosnącą większość wśród bezrobotnych dotychczas nie pracujących (54,6% w maju 1992 i 57,7% w maju 1997 r.). Dominująca w obu grupach przyczyna bezrobocia – likwidacja zakładu pracy, bądź stanowiska, na początku badanego okresu częściej dotyczyła mężczyzn (58,9%) niż kobiet (53,5%). Pięć lat później ta przyczyna utraty pracy była częstsza wśród kobiet (43,8%) niż wśród mężczyzn (37,9%). Najbardziej wzrósł udział kobiet podających, że przyczyną bezrobocia było zakończenie pracy na czas określony lub dorywczej (z 2,6% do 18,2%). Przejście na rentę i emeryturę nieco rzadziej występowało u kobiet. Wynika to zapewne z różnic w granicach wieku emerytalnego.

Nie można mówić o wyraźnych prawidłowościach zmian w strukturze bezrobotnych kobiet według kategorii. Sytuację w tym zakresie pokazują dane tab. 4.

Tabela 4

Bezrobotne kobiety według kategorii

Termin badania	Ogółem (w tys.)	Powód bezrobocia kobiet			
		strata pracy	rezygnacja z pracy	powrót do pracy po przerwie	podjęcie pracy po raz pierwszy
		w %			
Maj 1992	1 116	52,1	5,8	25,7	16,4
Maj 1993	1 191	50,2	4,7	26,5	18,6
Maj 1994	1 219	50,4	5,0	25,8	18,8
Maj 1995	1 098	52,2	5,8	21,7	20,2
Maj 1996	1 094	50,6	7,6	22,0	19,7
Maj 1997	1 043	52,9	5,9	23,0	18,2

Źródło: jak do tab. 1.

Przez cały badany okres ponad połowę stanowiły bezrobotne, które straciły pracę, a blisko czwartą część powracające do pracy po przerwie. Kolejność udziału bezrobotnych mężczyzn według kategorii jest podobna z tą różnicą, że pierwsza kategoria stanowi blisko 60%, druga około 16%.

Ważnym elementem analizy bezrobocia jest struktura bezrobotnych według okresu oczekiwania na pracę. Zmiany w tej strukturze przedstawiono w tab. 5.

Tabela 5

Bezrobotne kobiety według okresu poszukiwania pracy

Termin badania	Ogółem (w tys.)	Okres poszukiwania pracy			
		do 3 miesięcy włącznie	4-6 miesięcy	7-12 miesięcy	powyżej 12 miesięcy
		w %			
Maj 1992	1 116	18,7	18,9	38,0	24,5
Maj 1993	1 191	14,9	18,4	28,6	38,1
Maj 1994	1 219	15,5	13,0	29,8	41,7
Maj 1995	1 098	14,6	15,5	26,1	43,8
Maj 1996	1 094	15,2	15,7	26,2	42,9
Maj 1997	1 043	14,7	16,5	25,6	43,1

Źródło: jak do tab. 1.

Najważniejszą tendencją z punktu widzenia okresu pozostawania bez pracy jest systematyczny wzrost udziału kobiet poszukujących pracy dłużej niż rok. Od 1993 r. jest to największa grupa wśród wyodrębnionych w tabeli. Jej udział oscyluje wokół 40%. Trzeba dodać, że z punktu widzenia analizowanego kryterium sytuacja kobiet pogarsza się szybciej niż sytuacja mężczyzn. Tylko na początku badanego okresu, w maju 1992 r., udziały grup poszukujących pracy najdłużej były identyczne, bez względu na płeć, stanowiąc blisko czwartą część bezrobotnych. Rok później udział mężczyzn z tej grupy wzrósł o 10,3 pp., kobiet o 13,6 pp. W kolejnych latach udział mężczyzn zmieniał się nieznacznie, udział kobiet rósł dalej. Różnica w maju 1997 r. wynosiła 9,5 pp. na niekorzyść kobiet. Wyniki te potwierdzają opinię, że kobiety mają większe trudności ze znalezieniem pracy niż mężczyźni.

Trudna sytuacja na rynku pracy wyrażająca się przede wszystkim w dużym bezrobociu znajduje wyraz także we wzroście liczby biernych zawodowo, wśród których kobiety stanowią zdecydowaną większość.

Analiza wyników BAEL wskazuje na pogłębiające się zróżnicowanie sytuacji kobiet i mężczyzn na rynku pracy w sposób niekorzystny dla

kobiet. Mimo porównywalnego wykształcenia, znacznie rzadziej zajmują one stanowiska kierownicze, częściej są narażone na utratę pracy, trudniej znajdują nową pracę i dlatego ich bezrobocie jest częściej długotrwałe. Choć zapewniona jest równość wobec prawa, przejawy dyskryminacji kobiet na rynku pracy dostrzec można tak w przypadku pracujących, jak i bezrobotnych, przy czym nasilają się one w okresach wzrostu bezrobocia.

Jadwiga Florczak-Bywalec

WOMEN IN THE LABOUR MARKET IN THE LIGHT OF BAEL

The analysis of findings yielded by BAEL reveals a deepening differentiation of women's and men's situation in the labour market to disadvantage of women. Despite equality guaranteed by law, symptoms of discrimination of women in the labour market are visible in the case of working and jobless women.